

Kroniek nieuwe reeks: nummer 21, april 2019

Johan van Oldenbarnevelt (1547-1619) is in de geschiedenis van ons land bekend geworden als raadpensionaris die zeggende 'maak het kort, maak het kort' op het schavot aan zijn eind kwam. Verraden door zijn vroegere leerling prins Maurits met wie Van Oldenbarnevelt het tij in de strijd tegen de Spanjaarden nog wist te keren. Politieke trouweloosheid is geen modern verschijnsel.

De man die de Republiek in goed vaarwater wist te leiden, is ook voor onze stad van groot belang geweest. Met de woorden 'Op huyden is Mr. Joh. Van Oldenbarnevelt, advocaat van den hove van Holland, aangenomen als Pensionaris deser stede' nam het stadsbestuur hem op 28 december 1576 in dienst.

Hij was een doortastend man die door zijn optreden de stedelijke financiën op orde bracht en er mede voor heeft gezorgd dat Rotterdam een van de grote steden werd. De ontwikkeling van handel en nijverheid had zijn grote aandacht. In 1586 riep het landsbelang Van Oldenbarnevelt echter en vertrok hij uit Rotterdam.

Het grote belang dat de pensionaris voor de stad heeft gehad, is eeuwen later nogmaals onderstreept toen vanaf 1920 een standbeeld van hem in het nieuwe stadhuis kwam te staan. Ook Historisch Genootschap Roterodamum erkende zijn vooraanstaande rol toen in 1947 het eerste boekje in de historische reeks aan hem werd gewijd.

Van de voorzitter

In deze *Kroniek* treft u een artikel aan van Sjaak van der Velden, gedurende vele jaren redacteur van ons ledenblad. Dit nummer is het laatste van zijn hand. Dank aan Sjaak en vormgeefster Puck Gescher voor de vele jaren dat de *Kroniek* zo goed en kwalitatief hoogstaand aan de leden kon worden gepresenteerd. Een niet geringe taak met een mooi resultaat. Zoals velen van u gemerkt zullen hebben, zijn er ook alweer enkele Nieuwsbrieven nieuwe stijl uitgekomen. Hopelijk vindt u net als ik dat deze Nieuwsbrieven er goed uit zien, dat de inhoud zeer de moeite waard is en helemaal van deze tijd. U mist als lid van Roterodamum echt iets als u uw emailadres en verzoek om toezending van de Nieuwsbrief nog niet hebt doorgegeven. Dank aan diegenen die hieraan hebben bijgedragen, in het bijzonder aan Judith van Gilst.

In januari en februari waren er weer Roterodamum cafés (u weet wel: vroeger Wel en Wee Cafés genoemd). Jelmer Krom sprak in januari over de achttiende-eeuwse Rotterdammer Willem de Wijs, schipper en avonturier op De Oost, aan de hand van zijn boek over hem. Dit café werd afgesloten door Marjolein Meijers (van destijds de Berini's) met begeleiders Walter en Onno Kuijpers. In februari sprak Els Kloek. Zij is onder meer schrijfster van *1001 vrouwen uit de Nederlandse geschiedenis*. De zaal in de Machinist was helemaal uitverkocht om te luisteren naar haar voordracht over Rotterdamse vrouwen en het vrouwenkiesrecht dat dit jaar het 100-jarig jubileum viert.

Ook het erfgoed in Rotterdam krijgt aandacht. Het voormalige stations-postgebouw, de Sint Bavokerk en het Vinetaduin in Hoek van Holland werden als Rijksmonument aangewezen. De Christus- Koningkerk aan de Statenlaan bleef behouden door verbouwing tot appartementen. Verder werd gezamenlijk met andere erfgoedverenigingen in de NRC en in de Gemeenteraad aandacht gevraagd voor het Poortgebouw, een belangrijke mijlpaal in de havenontwikkeling op Zuid en werd met andere erfgoedverenigingen een monumentenstatus voor het Jachthuis in Hoek van Holland gevraagd.

Voor het programma van de komende maanden, verwijs ik u graag naar deze *Kroniek*, de *Nieuwsbrief* en onze website. Ik wens u veel leesplezier.

Frank Roos, voorzitter

Colofon

Kroniek is het ledenblad van het Historisch Genootschap Roterodamum.

Redactie:

Sjaak van der Velden, redactieKroniek@live.nl

Basisontwerp en art direction:

Puck Gescher, Studio Gescher BNO

Medewerker aan dit nummer:

Johan Okkema, Kees Rouw

Druk:

Printvisie, Rotterdam

Lidmaatschap:

Kroniek hoort bij het lidmaatschap van het

Historisch Genootschap Roterodamum.

Een lidmaatschap kost 35 euro per jaar.

Secretariaat:

C. Hartsuiker, Postbus 23538, 3001 KM Rotterdam

telefoon 0184-682291

bank NL07 INGB0000077300

www.rotterdam.nl

Kopij volgend nummer:

Kopij voor *Kroniek* 2019 nummer 22 moet uiterlijk

15 mei 2019 binnen zijn bij de redactie.

Ontvangt u de digitale nieuwsbrief van Roterodamum nog niet? Stuur een email naar rotterdam@rotterdam.nl en we plaatsen u op de verzendlijst.

En heeft u onze facebookpagina al eens bezocht?

www.facebook.com/rotterdam

Ook kunt u Roterodamum op Twitter volgen

@HGRoterodamum

Foto omslag: flickr.com

Agenda

organisatie Alma Ploeger

Zoals inmiddels bekend is de naam Historisch Wel en Wee Café veranderd in Roterodamum Café. Het HGR programma voor de komende maanden luidt als volgt.

Algemene Ledenvergadering HG Roterodamum, aansluitend vindt het Roterodamum Café plaats

18 april 2019

inloop 15.30 uur

locatie: Erasmiaans Gymnasium,
Wytemaweg 25, 3015 CN Rotterdam

1. opening om 16.00 uur
2. vaststelling agenda
3. vaststelling notulen Algemene Ledenvergadering 14 juni 2018
4. ingekomen stukken/mededelingen
5. jaarverslag (secretaris) over 2018 (zie op de website onder 'ANBI')
6. financieel verslag penningmeester over 2018 en begroting 2019
7. verslag kascommissie 2017 (dhr. Troost, dhr. Rosbach, dhr. Bregman en dhr. Baartwijk) over de jaarstukken 2018
8. goedkeuring jaarrekening 2018 en begroting 2019
9. benoeming kascommissie voor het boekjaar 2019
10. herbenoeming bestuursleden
11. stand van Zaken-Toekomstplannen
12. rondvraag
13. sluiting

pauze 17.00 tot 18.00 uur

gelegenheid deel te nemen aan een rondleiding door het Erasmiaans Gymnasium

Roterodamum Café

aanvang lezing 18.30 uur

Wytze Patijn, architect, stedenbouwer en voormalig rijksbouwmeester, houdt een lezing over Adriaan van der Steur (1893-1953). Hij neemt ons in zijn lezing mee langs een denkbeeldige route door de stad en vertelt over gebouwen waarin velen van ons soms hebben gestudeerd, gewerkt of dagelijks langs zijn gekomen op weg naar het werk.

In Rotterdam hebben heel wat generaties leren lezen en schrijven in een schoolgebouw van Adrianus van der Steur. Alleen al in Rotterdam-Zuid heeft hij er dertien gebouwd. Het zijn monumentale bakens in een stadsdeel dat in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw in opbouw was. Van der Steurs betekenis stijgt echter ver boven Rotterdam-Zuid uit. Als stads-architect drukte Van der Steur tijdens het Interbellum een karakteristiek stempel op heel Rotterdam. Hij was de architect van grote openbare gebouwen als het Oogziekenhuis, museum Boijmans Van Beuningen, de Rijksseruminrichting, Gymnasium Erasmianum, de Twentsche Bank en nog veel meer. Ook buiten Rotterdam ontwierp Van der Steur een aantal markante ge-

Museum Boijmans Van Beuningen en museumtuin,
Foto: Studio Hans Wilschut, 2008

bouwen. In Zwolle bouwde hij het kantoor van de IJsselcentrale, in Den Haag het EN-NEN kantoor-gebouw (nu Internationaal Tribunaal), in Groningen een aantal stations, in Oss het kantoor van de N.V. Organon, en in Delft enkele gebouwen voor de Technische Universiteit.

Als architect nam Van der Steur een bijzondere plaats in. In een periode die gekenmerkt werd door felle tegenstellingen tussen modernisten en traditionalisten was hij de schakel tussen beide kampen. De bedachtzame Van der Steur volgde een schijnbaar onopvallende weg tussen traditie en revolutie in. Hij maakte zich een grote variatie aan ontwerpstijlen eigen en koos voor iedere opdracht een passende variant, waarbij hij zich de ene keer door Frank Lloyd Wright liet inspireren en de andere keer weer uit de Art Déco putte. Van der Steur was een evolutionist – de architectuurontwikkeling was voor hem een kwestie van kleine stapjes vooruit, zorgvuldig overwogen. Die zorgvuldigheid komt tot uiting in een heel persoonlijke ontwerpbenadering, die ieder van zijn gebouwen herkenbaar maakt als een Van der Steur-ontwerp. Hiertoe droeg ook de bijzondere samenstelling van het architectenbureau bij, dat Van der Steur na zijn stadsbouwmeesterschap in Rotterdam opzette: een combinatie van ontwerpers en civieltechnici die het mogelijk maakte om alle ontwerpaspecten te beheersen.

(Bron: website van Het Nieuwe Instituut)

Roterodamum Café

1 mei 2019

inloop 16.00 uur, aanvang lezing 16.30 uur

locatie: Raadzaal, stadhuis Rotterdam

Op de Dag van de Arbeid geeft Neelie Kroes tijdens een bijzonder Roterodamum Café een lezing over 100 jaar Vrouwenkiesrecht. De lezing zal plaatsvinden in de raadzaal van het stadhuis aan de Coolsingel. Voor deze uitzonderlijke locatie is een beperkt

Tijdens het Café staat de stedenbouwkundig architecte Lotte Stam-Beese centraal. Lotte Stam-Beese studeerde aan het Bauhaus in Dessau en werkte als architect in Duitsland, Tsjecho-Slowakije en de Sovjet-Unie. Eind 1934 kwam ze, samen met de Nederlandse architect en ontwerper Mart Stam, met wie ze in Moskou was getrouwd, naar Nederland. Na een periode in Amsterdam, waar ze het bureau Stam Beese architecten voerden, kwam Lotte Stam-Beese als stedenbouwkundig architecte in Rotterdam. Ze maakte naam met ontwerpen van nieuwe, modernistische woonwijken, waaronder Kleinpolder, Pendrecht en Ommoord. Hanneke Oosterhof, cultuurhistoricus, promoveerde onlangs op Lotte Stam-Beese en schreef het boek *Want de grond behoort ons allen toe, Leven en werk van stedenbouwkundig architecte Lotte Stam-Beese*. Uitgeverij VanTilt 2018, ISBN 9789460044007, gebonden, 17 x 24 cm geïllustreerd, deels in kleur, 352 pagina's, 29,50 euro. Zij houdt een lezing over leven en werk van Lotte Stam-Beese.

Hugo van Velzen, partner bij Flexus AWC, heeft in 2017 de Cultuur Historische Verkenning Overschie gemaakt. Daarover zal hij ons verhalen en in het bijzonder over de totstandkoming van de plannen voor Kleinpolder, waaronder de flats bij Oost Sidelinge (ontwerp architecten Wijmer en Breukelman). Ellen Smit, architectuurhistoricus en conservator, en Alfred Marks, archivaris, beiden werkzaam bij Het Nieuwe Instituut, tonen tekeningen en documenten van Lotte Stam-Beese, en van architect J.W.C. Boks uit de collectie van Het Nieuwe Instituut. Boks is de ontwerper van onder andere het Bouwcentrum, de locatie van de Opbouwdag op zaterdag 18 mei.

* De activiteiten rond Opbouwdag vinden plaats van 16 mei tot en met 19 mei, met het accent op zaterdag 18 mei, de datum van de Opbouwdag. Het programma bestaat uit onder andere een intieme theatervoorstelling, lezingen, spelletjes, ritten met een jaren '50 bus en allerlei Rotterdamse wederopbouw-tours.

Er zijn zelfs plannen voor een hardloopmanifestatie dwars door de stad, de OpbouwRun, op zaterdagochtend 18 mei!

Opbouwdag is voor iedereen, van jong tot oud. Voor als je in Rotterdam woont, werkt of op bezoek bent. Als je Rotterdam beter wilt leren kennen, of liefhebber bent van de stad. Of als je denkt, hoezo wederopbouw? Laat je verrassen, want de wederopbouw zit in het DNA van Rotterdam en de Rotterdammers.

Houd de website wederopbouwrotterdam.nl in de gaten voor het exacte programma en precieze tijden!

aantal plaatsen beschikbaar, daarom is inschrijven via roterodamum@roterodamum.nl verplicht. Bovendien moet u zich bij het stadhuis kunnen identificeren met een paspoort of identiteitskaart. Volgens René Spork van het Stadsarchief Rotterdam is het aan de eensgezindheid en het doorzettingsvermogen van Rotterdammers te danken, dat de weg is vrijgemaakt voor het kiesrecht voor vrouwen.

Ter illustratie: voorvechters van het mannen- en vrouwenkiesrecht Adriaan Gerhard en Aletta Jacobs waren in december 1900 op een bijeenkomst in Rotterdam voor algemeen kiesrecht. De bijeenkomst werd gehouden in de Grote Zaal van het Verenigingsgebouw aan de Voorstraat 40. Zij betoogden dat 'algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen de politieke eisch is van heden'.

Overigens was de eerste vrouw die in de Tweede Kamer werd gekozen een Rotterdamse, Suze Groeneweg, een jaar voordat vrouwen kiesrecht kregen.

Roterodamum Café

16 mei 2019

inloop 15.30 uur, aanvang programma 16.00 uur

locatie: Het Nieuwe Instituut, Museumpark 25

Dit Roterodamum Café vormt de opmaat naar de Opbouwdag, het oer-Rotterdamse evenement waarop de (weder)opbouw van de stad wordt gevierd.*

'Ik zit hier tusschen twee lijken!' Het leven van Gocheme Dirk

tekst Sjaak van der Velden
afbeeldingen eigen collectie

*"Hier in dien hoek," werd een hoek onder het dak-
raam aangewezen, is de vrouw gestorven; Dirk op
bed." Een oude vrouw die er ook thuis was, had
reeds een geheelen nacht in 't bijzijn der afgestor-
venen doorgebracht. Eindelijk deed ze in den mor-
gen de deur open en riep op de gang: "Kom toch
eens menschen, ik zit hier tusschen twee lijken!"*

Deze passage staat aan het eind van de beschrijving van de Gang der Rozen in de brochure *Arm Rotterdam. Hoe het woont! Hoe het leeft!* uit 1903. Het boekje bundelde een reeks artikelen uit het *Dagblad van Rotterdam*, geschreven door Hendrik Spiekman en Louis Schotting. De publicatie zette vriend en vijand aan het denken over de ellende die onder ieders ogen bestond. Men moest het alleen wel willen zien. Deze neerslag van een journalistieke tocht door de sloppen en stegen van onze stad is nog steeds een goede bron over de woonomstandigheden van de armste Rotterdammers rond 1900. Het gegeven citaat is vooral aangrijpend omdat het beschrijft hoe een stel op afschuwelijke wijze aan zijn eind kwam, liggend in hun eigen vuil. Alvorens meer over die mensen weer te geven, volgt hier de volledige beschrijving uit *Arm Rotterdam* (p. 17-19).

Tehuis van 'Gocheme Dirk'

"Ander krot in de afschuwelijke gang der rozen. De Schavensteegbewoners keken nieuwsgierig. De inspectie verheugde zich in de attentie van diep gevallen zondewezens, liederlijk levend in de spelonken van armoede, armoeziekten en geheel vervallen lichtekooien.

't Was juist in de dagen volgend op het in treurige omstandigheden plotseling overlijden van twee oude menschen; 't publiek meende dat ons bezoek dáárme in verband stond.

Zonder afspraak begeleidde ons een clubje van drie, vier 'meisjes' tot in 't slop waarin zich de woning der overledenen bevond. We bleven in de Schavensteeg vóór de onoogelijke scheur één moment 'op de plaats rust'.

We moesten er toch in, vooruit dan maar! Tot aan het éérste portaal... Vuil trapgat lokte niet tot bezoek.

Boven den ingang van het krottenpand waren, tamelijk op gelijken afstand naar boven van elkaar, twee, drie vierkante gaten omzoomd met dito molmhout stukken, dat heetten raampjes ter trapverlichting.

Ons standhouden vóór die opgang beschouwde nieuwsgierigen in de steeg als wijfeling onzerzijds. 'Meheir, uwes mot dáár wezen!' ... Een nieuwsgierig

'klein-zilvergeld-prostitué' wees naar het onoogelijke trapgat.

'Hier zijn de menschen gestorven!' riep een man van den gemeentelijken ontsmettingsdienst, 't hoofd stekend door een der onzindelijke trapraampjes. We strompelden naar boven; niet zonder schokken, want de ons geheel onbekende trap gaf niets mee, bracht ons in meer dan eene minder gewenste aanraking met treden en muur.

Om vaster te staan op de krakende plankjes zetten we onze voeten stevig neer, wat den planken vloer deed kraken.

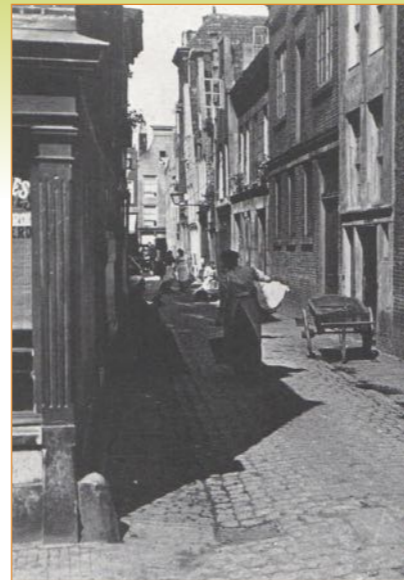
Zelfs 't smadelijke lachgeluid van het 2-tal ontsmettende gemeentewerklieden over zoo'n zwijnepan, scheen 't kaartenhuis te schaden.

Men heeft ons verteld van de Egyptische plaag der duisternis, het ongerief daarvan ligt voor de hand, maar ze kan moeilijk erger geweest zijn dan de volkomen absentie van natuurlijk licht die we in deze trapholen gewaar werden.

Een trap op... We maakten aanstalten door knokgetrommel op de deur, armoedige bewoners in opschudding te brengen.

Het leven in de de Schavensteeg.

‘Hooger Heiren!... Onder de pannen!...’ We kwamen boven, stonden spoedig in een zolderkamertje van zeer kleine afmeting en waarvan de zoldering het gedeelte van het pannedak vormde, waaronder ‘t getimmerd was. De mannen der gemeente ontsmetting hadden ‘t hok zooveel doenlijk gezuiverd schonk een ware lafenis tegen de vreeselijke stank, die in deze ondragelijk hollen den bezoeker tegemoet komt. De reiniging was er wel in geslaagd, de plaag der ongedierten te doen verdwijnen, maar gebleven was de kleur der vervuiling, die zich door de pannenbeschutting, aan den vloer, aan het beschot der bedstee had vastgehecht. In dat kleine, kleine kamertje leefden drie volwassen mensen, oudjes van hoogen leeftijd. De man, in den omtrek als Gocheme Dirk bekend, ‘leefde’ er in concubinaat met een niet minder oude vrouw, waarvan werd beweerd, dat ze, tegen de zedelijkheidsbegrippen in en zolang dat mogelijk was ‘veel had liefgehad’. En als we, op de loopende geruchten afgaande, mogen zeggen, dat en de oude vrouw en de oude Dirk niet waren van een ‘ongerept verleden’ dan klimt oogenblikkelijk de vraag: ‘Kan ‘t wel anders bij een jarenlang verblijf in een complex van misdaad, van zonde, van volslagen absentie van huiselijk, gezellig verkeer; in deze verzameling van vunzige hollen, in die pakhuizen van in lompen gehulde medemenschen?’ De grootste misdadiger in de gevangenis heeft een heerenhuisvesting, vergeleken bij de bewoners dezer buurten. Wanneer die menschen bij den aanhoudenden zwaren strijd om ‘t bestaan; bij het menigmaal ontbreken van het allernoodigste nog niet den lust verliezen van het netjes houden hunner woning, baart dit, terecht, bij menig onzer groote bewondering. Zulke krotbewoners behooren tot den heldhaftigen onder ‘t groote leger hunner lotgenooten, betoonen een moed, welke bij die van het slagveld geen duimbreed achterstaat. Hebben wij, die zulk een zwaren strijd tegen

broodsgebrek, tegen lusteloosheid en bekrompen ongezonde behuizing niet behoeven te voeren het recht den staf te breken over hen van die armoedigen, die in den zwaren strijd als offers vielen van de drankzucht, van vervuiling en andere slechte gevolgen van menschonteerende behuizing? Zij willen hun ellende vergeten!... Ze begroeten den alcohol als opbeurende kameraad in den nood. En als jenever hun te duur wordt, koopen ze brandspiritus, mengen haar aan met water, want ook ‘t gebruik daarvan geeft de bedwelming, die den gebruikers alles om zich heen doet vergeten. Ook de 80-jarige oudjes, op dit treurige zolderkamertje in vervuiling en brandspiritusroes overleden, zijn dien weg opgegaan. Met dit feit voor oogen, ware generaliseeren onverantwoordelijk. Wie zal ‘t ons echter bestrijden wanneer we beweren, dat slechte behuizing en slechte omgeving het hare hebben bijgedragen tot het zedelijk verval dezer menschen? ‘We hebben hier ‘n karweitje gehad!’ zeiden de ontsmetters. ‘Zie daar die bedstee is, zwart van het vuil. Nou is ‘t heilig meneer, ‘t ongedierte is er uit, maar toen we de matras er uithaalden, griezelden we ervan...’ Op dat kamertje, een afgeschoten hoek van den zolder, moesten de menschen f0,60 per week verwonen. Het privaat bevindt zich beneden in ‘t portaal. Met de waterleiding is het niet beter gesteld. Dergelijk ongerief, voor hoogbejaarde menschen dubbel ongerieflijk, moet wel tot vervuiling leiden. We vertrokken, doch bij ‘t uitgeleiden door de ontsmetters zeiden ze: ‘Willen we u even ontsmetten, u mocht eens iets meenemen’.

Tot zover de beschrijving van de leefomstandigheden van Dirk en zijn huisgenoten. Wat weten we echter nog meer over de overledenen? Het *Rotterdamsch Nieuwblad* van 21 januari 1903 geeft informatie over de vraag wie en hoe ze in de Schavensteeg 12 zo ellendig aan hun eind kwamen. Het waren de 78-jarige kleermaker D. Houtenbrink en de 63-jarige huishoudster A.M. Mulder. De doodsoorzaak was ver-

moedelijk koolmonoxidevergiftiging of zoals de krant het noemde ‘kolendamp’. De volgende vraag werpt zich op. Begon het leven van de oudjes op een even ellendige manier als het eindigde, of waren ze onder een gelukkiger gesternte geboren?

Zijn wiegje was een...

Op 12 april 1826 kwam Dirk Houtenbrink in de Schoutensteeg ter wereld. Hij was de zoon van Cornelia Houtenbrink die zonder beroep was en aangaf de vader van de baby niet te kennen. Over de vroege jeugd van Dirk is niets bekend maar we mogen aannemen dat hij naar school ging en een opleiding volgde want in de door hem ondertekende huwelijksakte uit 1849 staat hij vermeld als kleermaker. Zijn vrouw was bij de huwelijksvoltrekking trouwens al zeven maanden zwanger. Het kind dat vrij kort na het huwelijk ter wereld kwam, leefde slechts drie maanden. Daarna kregen Dirk en Maria Wiekart nog twee kinderen.

Wat we wel weten is dat Dirk al vroeg het pad der misdaad opging. Een jaar voor zijn trouwen veroordeelde de rechter hem tot een maand gevangenis wegens inbraak en diefstal. De nieuwe, huwelijks staakte maakte van de kleermaker geen braaf en oppassend burger want in 1854 stond hij weer voor de rechter. Nu omdat hij een pak kleding had gestolen en bij de Bank van Lening had beleend. Dat hij dit niet uit weelde deed, begreep de rechter ook wel. Deze zag het als een ‘verkleinende omstandigheid’ dat Dirk de misdaad pleegde om de huur te betalen. Evengoed veroordeeld hij hem tot drie maanden. Het echtpaar kon blijkbaar de huur niet betalen. Dat mag niet echt verbazen als men weet dat het beroep van kleermaker in die jaren ongezond en slecht betaald was. Een rapport over kleermakers dat jaren later, in 1909, verscheen concludeert onder andere ‘Velen droegen ook in gelaatskleur en houding de sporen van omgeving en werk’ en het werk was onzeker of zoals dat tegenwoordig zou heten ‘flexibel’. Maar de huurbaas was over het algemeen veel minder flexibel met het innen van de huurpenningen.

Een gevaarlijk sujet

Het ging van kwaad tot erger met Dirk. Zijn vrouw overleed in 1857, zijn inmiddels drie kinderen gingen naar het Stads Arnhuis en onze hoofdpersoon kwam weer een aantal malen voor de rechter. Omdat er nu ook heling aan de lijst misdrijven werd toegevoegd en Dirk niet voor de eerste keer voor het hekje stond, ging de strafmaat fors omhoog. Zowel hij als zijn handlangster en huisgenote Sien Loumans kregen drie jaar. Dat was Dirk te gortig en hij vroeg gratie bij de koning. De waarnemend commissaris van politie adviseerde afwijzend op het verzoek met de woorden ‘een zeer gevaarlijk sujet (...), die meermalen justitiaabel is geweest en in vrijheid steeds door de politie in het oog moet worden gehouden.’ Dirks verzoek werd dan ook afgewezen omdat ‘zijne opsluiting kan beschouwd worden als een weldaad voor de maatschappij waarin hij wederkerende voorzeker zijn misdadige handelingen opnieuw zal aanvagen.’ Voorspellende woorden. Dirk was koud uit het ge-

vang of hij ging weer op dievenpad. Vijf jaar gevangenis was zijn beloning. Ook deze straf weerhield hem niet van recidive. In 1873 in Dordrecht en in 1874 in Delfshaven. En dat zijn dan de misdaden die bekend werden en tot een veroordeling leidden. Weer vijf jaar. Ook nu verviel hij na vrijlating in zijn oude fouten. Diefstal aan de Binnenweg, in Antwerpen en in Den Haag. Dirk was hardleers. Misdaad loonde in zijn geval echter niet want in 1883 en 1884 kwamen er op zijn lijst van veroordelingen nog twee bij. Deze waren wegens landloperij. Deze laatste veroordeling, dit keer slechts tot 15 dagen gevangenis, laat zien dat ook nu weer de rechter terdege rekening hield met verzachtende omstandigheden. Omdat Dirk zich avond aan avond bij politiebureaus had gemeld en om verblijf en voeding vroeg en deze ook daadwerkelijk kreeg, eiste de officier van justitie een veroordeling. De rechter ‘overwegende dat het gebrek aan werk en de armoedige toestand van den beklagde omstandigheden zijn, die het wanbedrijf schijnen te verkleinen’ veroordeelde de beklagde daarom slechts tot genoemde 15 dagen. Maar Dirk Houtenbrink werd tevens naar de dwangkolonie van de Maatschappij van Weldadigheid in Ommen gezonden. Hij moest daar werken als kleermaker. Misschien beviel het leven tussen andere paupers, bedelaars en landlopers hem goed, want hij was koud terug in Rotterdam of hij zag kans weer veroordeeld te worden. En weer ging hij gedwongen naar Ommen.

Alsnog geluk in de liefde?

Het leven van kleermaker Houtenbrink ging dus niet over rozen. Toch gloorde er hoop aan het eind van zijn leven. Hij ontmoette Gerritje Schulte, een publieke vrouw die in het Zandstraat kwartier haar nering had en twee keer de prijs daarvoor betaalde met opname in het Syphilitisch Gasthuis aan de Hoogstraat. Maar toch, de twee besloten elkaar het ja-woord te geven en traden in 1893 in het huwelijk. Dirk was 67 jaar en Gerritje tien jaar jonger. Naar het huwelijks geluk kunnen we slechts gissen al geeft de spitusverslaving te denken. Ook dat ze in hun eenkamerwoning in de Schavensteeg onderdak gaven aan een huishoudster (Maria Anna Muller) zal niet van weelde zijn geweest. Deze Muller kwam tijdens die noodlottige dag in 1903 om het leven samen met Dirk. Weduwe Schulte die haar man levenloos aantrof, verhuisde daarna naar het Stedelijk Arnhuis aan de Oostervantstraat waar ze nog acht jaar leefde. Overzien we het ellendige leven van Dirk Houtenbrink die van de wieg tot het graf vrijwel uitsluitend pech had, dan kunnen we niet anders dan constateren dat hij nooit heeft kunnen ontsnappen aan de ellende waarin hij ter wereld kwam. Een nog steeds bekend verschijnsel. Toch blijft de vraag onbeantwoord waarom zijn buurtgenoten hem goocheme Dirk noemden. <

Naar de Rivière, naar de Rivière

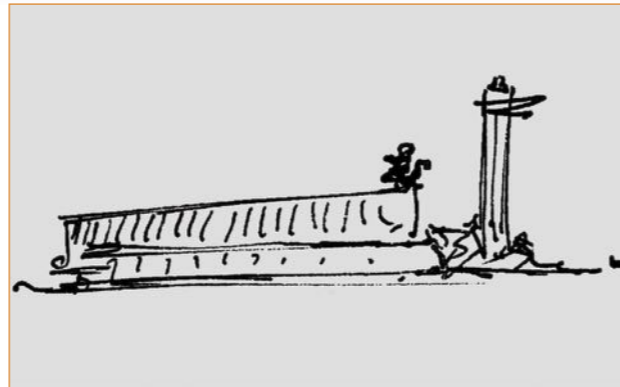
tekst Kees Rouw

Vanaf oktober 1933 verricht Leendert Cornelis van der Vlugt (1894-1936), de nieuw-zakelijke architect van de Van Nelle fabriek, namens zijn bureau Brinkman en Van der Vlugt, een vijftal studies op transparant papier naar locaties voor de nieuw te bouwen Rotterdamse diergaarde, met centraal daarin het bouwwerk uit staal en glas dat hij 'Troparium' noemt: een boogvormige wintertuin, met palmen, een orangerie, een café, de Victoria Regia-vijver en een krokodillenbassin.

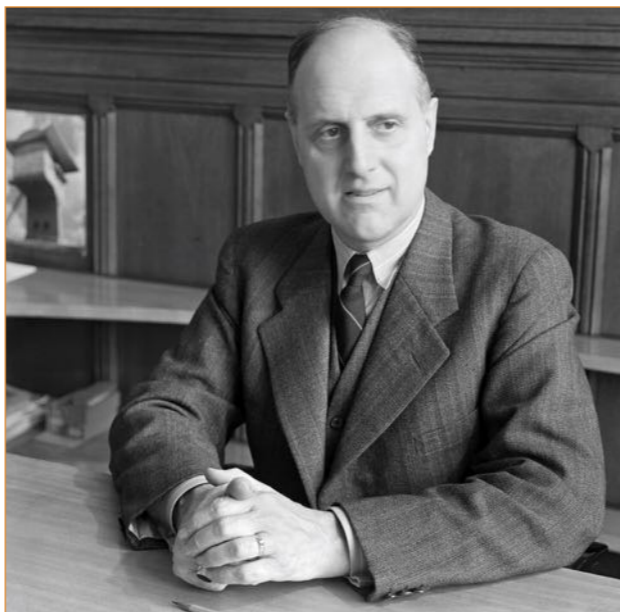
Aanleiding is de onafwendbare verplaatsing van de armlastige negentiende-eeuwse diergaarde ten zuiden van het stationsgebied, die op handen is, onder regie van directeur Stadsontwikkeling Willem Gerrit Witteveen (1891-1979). Als Van der Vlugt eind april 1936 onverwachts overlijdt, verschijnt de Stichting Bevordering van Volkskracht ten tonele en introduceert Sybold van Ravesteyn (1889-1983) als nieuwe architect, die op een enkele particuliere opdracht na hoofdzakelijk werkzaam is voor de spoorwegen in Utrecht. Van Ravesteyn krijgt op 3 oktober 1937 de opdracht en tuigt in allerijl in zijn geboortestad een eigen architectenbureau op, in het pand Leuvehaven 68. Hij neemt twee getalenteerde, jonge Rotterdamse bouwkundigen in dienst – Ernest Groosman, die de eerste presentatietekeningen maakt en Herman Dirk Bakker –, enkele tekenaars van de spoorwegen en de meer ervaren Fop Ottenhof, die onderdak vindt in een alkoof naast de kamer van Van Ravesteyn en het gehele ontwerp- en bouwproces met verve zal gaan regisseren. Het regime op zijn architectenbureau is streng, tiranniek soms, en de organisatie hiërarchisch, maar toch willen jonge architecten, omdat Van Ravesteyn in die jaren over succes niet te klagen heeft, maar wat graag voor hem werken, zelfs voor een laag salaris, zoals Herman Dirk Bakker: 'Na vele malen op de stoep van Leuvehaven 68 gezeten te hebben had ik geluk; ik mocht mee naar boven naar z'n werkkamer, liet m'n tekenwerk zien en werd aangenomen: de moeilijkste man die ik heb meegemaakt.'

Dieren als mannequins

Van Ravesteyn bestudeert meerdere twintigste-eeuwse dierentuinen, zoals die in Hellabrun bij München, Stellingen bij Hamburg van Carl Hagenbeck en Dudley Zoo in Londen in nieuw-zakelijke stijl naar ontwerp van architect Berthold Lubetkin, en vraagt zich af: 'Waarom boeit niet langer het systeem ener Diergaarde met dieren in kooien en wil men niet meer leeuwen en tijgers rusteloos langs tralies zien lopen?' Hij concipieert zijn nieuwe diergaarde op een nieuwe manier, als een feestelijke droomwereld, waarin 'dieren zich gedragen als mannequins op de catwalk' in ruime dierenverblijven en in een bouwstijl die zijn hoogstpersoonlijk amalgaam is van het Nieuwe Bouwen en de neobarok of neorococo en

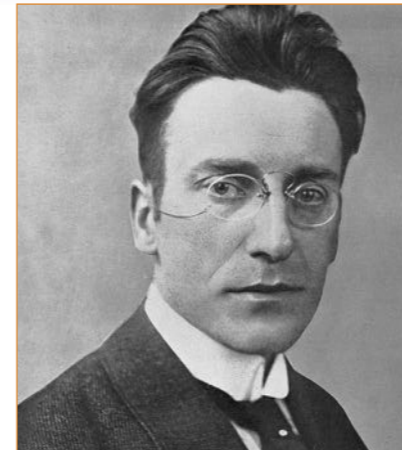

Schets van Sybold van Ravesteyn met vulpen van de oostgevel van de Rivierahal., (RKD/Archief W. Jos de Gruyter, Den Haag)

Sybold van Ravesteyn achter zijn bureau in het pand Leuvehaven 68 in Rotterdam, april 1939. (Gerrit Burg/HNI Rotterdam)

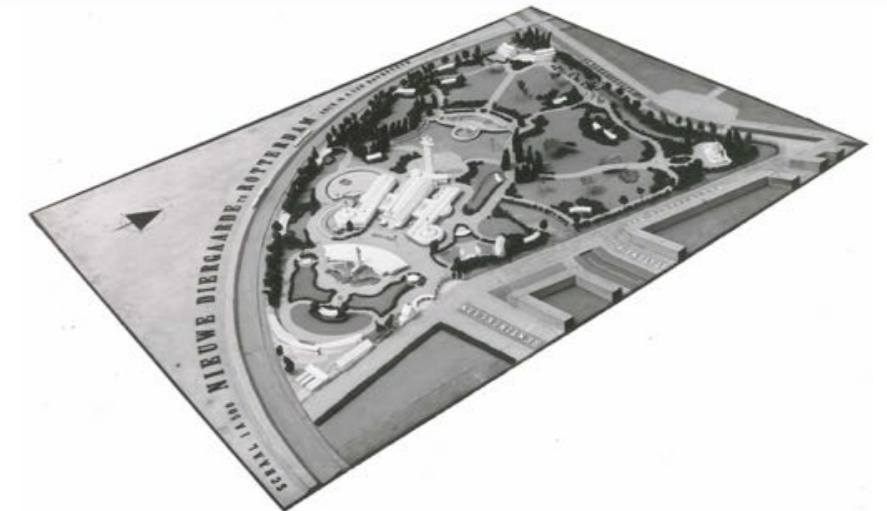
waarom hij in die jaren in kringen van nieuw-zakelijke architecten als 'omstreden' bekend staat. Tegen wil en dank schikt de toenmalige directeur Koenraad Kuiper (1888-1971) zich in Van Ravesteyns symmetrische schetsplan, ondanks dat dit, zo schrijft Kuiper naderhand in zijn memoires, 'in tegenstelling tot het plan van wijlen Van der Vlugt zo zonder zoo-technische adviezen (was) opgezet'. De krachttoer om het uiteindelijk geselecteerde, driehoekige perceel van 13,5 hectare, deels in erfpacht, in de polder Blij-Dorp te ontwerpen, bebouwen en beplanten in een tijdsbestek van krap twee jaar, kan beginnen. Aan fotograaf Gerrit Burg wordt opgedragen om het gehele bouwproces van maquette tot feestelijke opening vast te leggen, wat resulteert in ruim tweehonderd haarscherpe glasnegatieven. Met ongekende precisie wordt op Van Ravesteyns architectenbureau een duizendtal werktekeningen gemaakt in inkt, potlood en

Portretfoto van Koenraad Kuiper, november 1924. (Jules H. Wolf/Het Leven)

kleurpotlood, van gebouwen tot polychrome standaards voor papegaaien en van gekrulde, vernikkelde leuning tot een uitkijktoren. Op 10 april 1939 slaat Johan Brautigam, wethouder van openbare Werken en Volkshuisvesting, de eerste paal. Achtereenvolgens verschijnen in hoog tempo op de bouwplaats van de nieuwe diergaarde – Van Ravesteyns 'gesamtkunstwerk' – binnen het minutieuze beplantingsplan van hortolanus Schoonderbeek en dendroloog Van Hoey Smith, de heistellingen, de houten schuren, de staalconstructies, de golvende smeedijzeren hekken, de slingerende paden, de geprefabriceerde betonnen gevelementen in okergeel, paars en groen en tot slot de beelden, plasticen en wandschilderingen van door Sybold van Ravesteyn geselecteerde kunstenaars, waaronder Charles Eyck, Willem van Kuilenburg, Leendert Bolle en Dick Elffers.

Op dinsdagmiddag 14 mei 1940 wordt het hectische ontwerp- en bouwproces ruw onderbroken: minutenlang jankt het luchtalarm. Een bombardement van amper vijftien minuten door Duitse Heinkel-bomwerpers van het type HE-111 volstaat om in het historische centrum van Rotterdam 26.000 woningen en 900 winkels te verwoesten. Het pand aan de Leuvehaven 68 waar zowel Van Ravesteyns architectenbureau als het tijdelijke kantoor van Diergaarde Blijdorp zijn gevestigd, bevindt zich binnen het gebombardeerde gebied en wordt met de grond gelijk gemaakt. In een brief van 22 juni 1945 aan zijn oudste zoon Boks blik Sybold van Ravesteyn terug op deze nachtmerrie: 'De daaropvolgende week dadelijk met de auto naar R'dam, dat nog smeulde en waarvan de ruïnes nog niet gesloopt waren. Van mijn kantoor op de Leuvehaven was niets over dan de kluis, die toevallig in gebruik was als tekeningen archief, waardoor alle tekeningen van de Diergaarde, waaraan ik toen druk bezig was, behouden waren, een bijzonder geluk'. Samen met zijn personeel wijkt Van Ravesteyn

Maquette van het definitieve ontwerp van Diergaarde Blijdorp. (Gerrit Burg/HNI Rotterdam)

Rivierahal in aanbouw, 1940 met slagschaduw van fotograaf Gerrit Burg, linksachter de uitkijktoren in de steigers. (Gerrit Burg/HNI Rotterdam)

uit naar de directieket op de bouwplaats van Diergaarde Blijdorp, waar een 'bijna Amerikaansch aandoende activiteit' is ontstaan. In tegenstelling tot de gebouwen en helaas ook vele dieren van de oude Diergaarde bij het Station Delftse Poort komt de nieuwe diergaarde, die 'Blijdorp' gaat heten, nageenog ongeschonden uit de bombardementen tevoorschijn en wordt bijna acht maanden later, op 7 december 1940, alsof er niets noemenswaardigs is voorgevallen, geopend.

De ranke uitkijktoren

Vanaf de ingang met zeven goudkleurige silhouetten van dieren op kolommen, die strategisch zijn gesitueerd op de kruising van de Van Aerssenlaan en de Bentincklaan, en met de citroengele schoorsteen van het roofdierenverblijf als richtpunt, bereiken de bezoekers het grootste en meest imposante bouwwerk, in het hart van de Rotterdamse Diergaarde – het 'magnum opus' van civiel ingenieur Sybold van

De Rivierahal in aanbouw, gezien vanuit het zuiden, vanaf de schoorsteen van het roefdierenverblijf, 1940. (Gerrit Burg/HNI Rotterdam)

Interieur Rivierahal met podium en balkon na oplevering, gezien naar de uitkijktoren, 1940/1941. (Gerrit Burg/HNI Rotterdam)

Ravesteyn – in omvang een kathedraal of een treinstation gelijk: het Rivierahal-complex. De Rivierahal bestaat uit een boogvormige hal in het midden – net als bij Van der Vlugt – met aan weerszijden lagere en smallere zijvleugels en aan de noordzijde een uitkijktoren van in totaal 47 meter hoog. De constructie van zowel de hal als de twee zijvleugels bestaat uit eenvoudige, dus snel te produceren, getoogde stalen spanten op een courante onderlinge afstand van 4.50 meter. De ranke toren is de meest ingenieuze uiting van Van Ravesteijns ingenieurskunst: aan de voet van de toren voert een breed uitwaaiende trap de bezoekers omhoog naar de ingang, dan volgen twee betonnen wenteltrappen, die onafhankelijk van elkaar de bezoekers omhoog of omlaag kunnen brengen; in het hart van de toren bevindt zich de lift, die eindigt op het torenterras. De gevelbekleding bestaat uit een mengeling van helder glas en kloekke elementen van rozekleurig Schokbeton, die als klassieke canelures op de ribben van het staalskelet worden gemonteerd. Het raffinement van het ontwerp van de Rivierahal schuilt in de gerende vorm die Sybold van Ravesteyn verkiest, waardoor de nok oploopt naar de toren toe – van tien naar dertien meter – en het bouwvolume uitwaaiert, met de vorm van het terrein mee. De zijbeuken kennen aan de zuidzijde elk een cirkelvormige verbijzondering, met daarin aan de westgevel het buitenverblijf van de apen en aan de oostgevel de glasoverkapte Victoria-regiakas. Van Ravesteijns Utrechtse collega Gerrit Rietveld (1899-1899) bewondert Diergaarde Blijdorp en noemt het een ‘ruimtefeest’; architectuurcriticus W. Jos de Gruyter (1899-1979), met wie Van Ravesteyn vele jaren bevriend is, is langer van stof: ‘Hij handhaaft ten volle de essentieelste verworvenheden van het ‘Nieuwe Bouwen’, namelijk de ruimte- en lichtwerking, en hij bedient zich steeds van de mo-

derne materialen’ zo betoogt hij’, maar hij wenscht de grenzen van dezen stijl uit te zetten, waardoor de sierende bewogenheid haar rechten herkrijgt en de weg wordt geopend voor een guller samenspel van de architectuur met het ornament, de plastiek en de schilderkunst.’ De Rotterdamse architect Hugh Maas-kant (1907-1977) typeert Van Ravesteyn ietwat cynisch als een meteor, die zeer helder – maar vermoedelijk ook zeer kort – aan de architectenhemel zal schitteren, maar zelfs hij moet toegeven: ‘Wie weet van een gegeven als de Rotterdamsche Diergaarde een feestelijker geheel te maken?’

Rivierahal

De Rivierahal funktioneert decennialang succesvol, omdat hij in het naoorlogse Rotterdam voorziet in een grote behoefte: elders in de gebombardeerde stad is immers nog nauwelijks ruimte beschikbaar voor grote bijeenkomsten, beurzen, bokswedstrijden, concerten, modeshows en schoolexamens. Maar als gevolg van de ondoordachte en onnodige sloop van de uitkijktoren in 1972, het in hoog tempo verdwijnen van de culturele en maatschappelijke activiteiten naar elders, de teloorgang van de zijvleugel met de plantenkassen en het overall – behalve in de dikhuidenvleugel – pijnlijk zichtbare verval van Sybold van Ravesteijns hoogst kwetsbare en unieke architectuur, is het rijksmonument Rivierahal de laatste decennia tot een zorgenkind geworden en heeft letterlijk en figuurlijk zijn kleur en glans verloren. <

De kerkgebouwen van architect Verheul

tekst Johan Okkema (Monumentencommissie HGR)
afbeeldingen André Kool

Van de bekende Rotterdamse architect J. Verheul Dzn. (1860-1948) is voor de Tweede Wereldoorlog in onze stad een groot aantal bouwwerken verrezen, o.a. een schouwburg, een sociëteitsgebouw, veel woonhuizen en ook een tweetal kerkgebouwen: de Engels-Episcopale St. Mary's Church aan de Pieter de Hoochweg en de Waalse Kerk aan de Pierre Baylestraat (Schiedamsevest).

De Engelse kerk

Eerstgenoemd kerkgebouw verving een in slechte staat verkerend gebouw aan het Haringvliet uit 1708. In het begin van de 20ste eeuw werd besloten dit kerkgebouw te vervangen. Architect Verheul kreeg de opdracht een nieuwe kerk te ontwerpen, samen met een zeemansinstituut (de *Mission to Seamen*). Hiervoor was een stuk grond beschikbaar aan de Pieter de Hoochweg. Hij ontwierp het complex in neogotische stijl. Op 2 juni 1913 legde bisschop Herbert Bury de eerste steen waarna de kerk in 1914 in gebruik werd genomen. Van het originele interieur is veel bewaard gebleven. Opvallend zijn de gebrandschilderde ramen uit 1958 van glazenier E. Zevenhuizen. Ook de fraaie houten kapconstructie is het vermelden alszins waard. Achter het altaar bevindt zich een schilderij van de hand van Leonard Pownall uit Cornwall, dat aan de kerk werd geschonken als dank voor de pastorale zorg die de priester van de kerk aan de in Groningen geïnterneerde Britse krijgsgevangenen verleende. De Engelse firma Harrison & Harrison leverde het in neogotische stijl ontworpen orgel. Tijdens de Tweede Wereldoorlog vorderde de bezetter kerkgebouw en zeemanshuis. In het zeemanshuis bracht deze Duitse militairen onder; de kerk werd gebruikt voor rooms-katholieke erediensten. In 1946 keerden de anglicaanse diensten terug. Sinds 1957 beschikt de kerk over klokken die gegoten zijn door de firma Eijsbouts te Asten. In de jaren zeventig bleek het zeemanshuis niet langer rendabel te zijn en werd het aan de gemeente Rotterdam verkocht. De kerk, waarin nog steeds diensten plaatsvinden, werd in 1994 grondig gerestaureerd. In december 2016 ontvingen kerk en zeemanshuis de status van gemeentelijk monument.

De Waalse kerk

Verheul ontwierp samen met architect J. Van Wijn-gaarden het kerkgebouw van de Waalse gemeente. Het kwam in de plaats van het oude kerkgebouw op de Hoogstraat (op de plaats waar thans warenhuis van Hudson's Bay staat). Op 13 september 1924 werd de kerk officieel ingewijd. Het gebouw bestaat uit een hoog middenschip en twee lage zijbeuken (waarin zich de gangpaden bevinden). In de as van het middenschip staat de toren met de hoofdingang. Het interieur bevat werk van de beroemde ontwerper Willem Hendrik Gispen: zes smeedijzeren kroonluchters, een aantal hanglampen, elektrische kachels en diverse psalmborden. De kansel is voorzien van een fraai bewerkte koperen lezenaar en rust op een marmeren voetstuk met aan beide zijden marmeren trappen. Het fraaie uit 1865 daterende Bätzorgel is nog afkomstig uit de kerk op de Hoogstraat. Het kerkgebouw is tijdens het bombardement op 14 mei 1940 gespaard gebleven. Het liep wel enige schade op, doch deze kon hersteld worden. Na de oorlog hield de Waalse gemeente iedere zondag diensten in het kerkgebouw. Op den duur werd het voor de inkrimpende gemeente steeds moeilijker het gebouw te onderhouden. Daarom werd tot verkoop besloten. In 2018 werd het gebouw verkocht aan de erfgoedorganisatie BOEI. Het is thans in gebruik als evenementen- en trouwlocatie. De inboedel blijft eigendom van de Waalse gemeente die nog gedurende vijf jaar maandelijks gebruik van de kerk mag maken voor het houden van erediensten. Sinds 2000 staat de kerk op de rijksmonumentenlijst. <

Verdwenen beeld

tekst Sjaak van der Velden
Illustraties Wim van der Velden

In Delfshaven bestond in het verleden een mooi plein waarop het beeld van de lokale held Piet Hein pontificaal aanwezig was. Ook stonden er gigantische kastanjabomen die zorgden voor schaduw en kastanjes om mee te spelen. Het plein was omgeven door oude huizen. In een ervan woonde, herinner ik me, een oude man die kauwtjes in een kooi hield. Het was een groene oase in dit nogal stenige deel van Rotterdam.

Vanwege de Deltawerken werd het nodig gevonden de Achterhaven waar Piet Hein op uitkeek door te trekken naar de Coolhaven. Dat betekende dat het plein werd afgegraven en veranderde in water en betonnen kades. In die tijd, begin jaren zestig, was er nog niet veel besef van het belang van historische stadsgezichten en zeker niet in een volksbuurt als Delfshaven. Doorgraven die handel, het beeld van Piet Hein eerst ook nog de verkeerde kant uit laten wijzen en een gigantisch bejaardentehuis bouwen, zo luidde het devies. De mogelijkheid een sluis bij de Ruigeplaat in de Westzeedijk te maken, is misschien wel overwogen maar geen werkelijkheid geworden. Weg plein.

Die buurt is de buurt waar ik ben geboren en opgegroeid. Het jongetje dat door zijn vader voor de foto over het hek is getild en zo angstig onder de zeeheld staat, ben ik. De sloop van de huizen en de verdwijning van het plein heb ik bewust meegemaakt en pas later betreurd want het was een heerlijke plek om te spelen. Ook tijdens de doorgraving. Maar het plein is verdwenen.

Er staat weer een verdwijning voor de deur. Dit is de laatste Kroniek die ik voor Historisch Genootschap Roterodamum maak. Met veel plezier heb ik deze taak voor mijn rekening genomen sinds 2005 maar het is tijd dat een nieuwe redacteur het overneemt en de Kroniek met een frisse blik vorm gaat geven. <<

KORTE AGENDA

18 april:

Algemene Ledenvergadering en Roterodamum Café over architect Van der Scheur

Inloop 15.30 uur

Locatie: Erasmiaans Gymnasium

Wytemaweg 25, 3015 CN Rotterdam

1 mei 2019:

Roterodamum Café-met Neelie Kroes over 100 jaar vrouwenkiesrecht

Inloop 16.00 uur

Locatie: : Raadzaal, stadhuis Rotterdam

16 mei 2019:

Roterodamum Café -Opbouwdag

Inloop 15.30 uur

Locatie: Het Nieuwe Instituut, Museumpark 25

Ontvangt u de digitale nieuwsbrief van Roterodamum nog niet? Stuur een email naar roterodamum@roterodamum.nl en we plaatsen u op de verzendlijst.